

Ірина Магрицька, канд. філол. наук,
доцент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ)

У жовтні 2007 року автора цієї статті як представника громадськості було запрошено до участі в другому засіданні Координаційної ради з питань підготовки заходів до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років. Цей захід відбувся в Харківській юридичній академії імені Ярослава Мудрого. Слухаючи тоді виступ Віктора Ющенка, подумалося: ну не може людина, яка не пропустила найбільшу українську трагедію через власний розум і серце, не усвідомила державотворчої значущості відновлення історичної пам'яті в українців, говорити про Голодомор так проникливо і щиро, як робить це Президент України. І лише байдужа, аморальна або політично заангажована людина не погодиться з тим, що висловлював він щодо цього абсолютно правильні думки.

Переконана, що в країнах, народи яких пережили геноцид, їхні президенти говорять такі самі або подібні слова. Але громадяни тих країн сприймають ці слова з повагою і бережуть пам'ять про свої національні трагедії — для того, щоб вони ніколи не повторювались.

А що ж у нас? Загальноукраїнське опитування, яке провів у листопаді Київський інститут управління імені Горшеніна, показало, що в минулорічних заходах з ушанування пам'яті жертв голодоморів планувала взяти участь лише чверть населення країни. Половина наших громадян (усупереч ст. 1 відповідного Закону України від 2006 року) досі вважає, що Голодомор 1932-1933 років не був геноцидом, а 66,3 % упевнені в тому, що Україна в ті роки була лише однією з територій колишнього СРСР, які голодували.

А от у найсхіднішій області України, сільські райони якої були вражені штучним голодом настільки, що вимирали цілі села, ставлення до цієї історичної події помітно (зі знаком мінус) відрізняється навіть від загальнонаціонального. Так, за нашими спостереженнями, Голодомор сьогодні визнає геноцидом лише двоє з десяти опитаних на вулиці дорослих луганців. Не більшим є цей відсоток і серед опитаної молоді. Шестеро успішних у навчанні (так їх відрекомендували викладачі) студентів одного з луганських коледжів були одностайні в тому, що не треба перейменовувати вулиці Луганська, які досі носять імена катів українського народу, і не слід зносити пам'ятники вождям тоталітарної доби, адже це, за сло-вами молодих людей, наша історія, яку варто поважати.

На відміну від 75-х роковин Голодомору, коли на мітинг з ушанування пам'яті померлих голодною смертю за участю тодішнього заступника голови Секретаріату Президента А. Кислинського зобов'язали прийти кількасот студентів, 2009-го року, вже неувілейного, окрім кількох чиновників Луганської обласної адміністрації та обласного архіву (які виконали свій службовий обов'язок чисто формально, поклавши до пам'ятника квіти, і тут же пішли геть, забувши слово „Голодомор” до наступного листопада), прийшло не більше

п'яти десятків тих, кому насправді болить ця тема. Ці самі люди були на цьому місці й позаминулого року, і п'ять, і десять років тому...

Як і традиційно, минулої осені на мітингу було ще трохи представників національно-демократичних партій із прапорами. І був один священик УГКЦ, який провів молебень. Зате позаминулого року, ювілейного, біля пам'ятного знаку жертвам Голодомору були навіть священики УПЦ МП.

Чому ж за роки президентства Віктора Ющенка — людини, яка має абсолютно адекватний погляд на трагічні сторінки української історії, не відбулося суттєвих змін у сприйнятті цих питань нашими співвітчизниками? Щоб наблизитися до відповіді на це запитання, дозволю собі залучити приклади з особистого досвіду роботи з донесення історичної правди до своїх земляків.

Тоді ж, у жовтні 2007 року, в мене як в учасника харківської наради була нагода з трибуни розповісти Президентові й усім присутнім про роботу, виконану Луганською обласною філією Асоціації дослідників голодоморів в Україні, яку я очолюю, і поскаржитися на відсутність коштів для видання книги документальних свідчень, які вже розшифровані, а також для створення документально-публіцистичного фільму про Голодомор на Луганщині. Після цього виступу до мене підійшли в. о. голови СБУ Валентин Наливайченко, який пообіцяв, що його служба профінансує видання книги „Врятована пам'ять”, а також голова Луганської облдержадміністрації (ЛОДА) Олександр Антіпов, який пообіцяв профінансувати створення фільму „Закляття безпам'ятства”. Останній при цьому зауважив: мовляв, навіщо жалітися самому Президентові — треба було вирішити це питання з ним як із губернатором у Луганську (але зауважу, що в управлінні внутрішньої політики ЛОДА і так добре знали про ці проблеми).

До честі СБУ в Луганській області, її співробітники зробили все, щоб книга (без жодних редагувань!) хорошим накладом — 2500 примірників — була видана, і повністю профінансували це видання. А щодо фільму — відтоді, як нам стала в цьому допомагати ЛОДА, у нас почалися митарства.

Спочатку вони таки профінансували створення фільму. Я склала мінімальний кошторис, після чого гроші в сумі 13 тис. грн. мені особисто вручив заступник голови ЛОДА В. Заблоцький.

Проблема була з написанням сценарію: спочатку я звернулася з такою пропозицією до відомого українського режисера Юрія Ілленка, на що той відповів, що в нього у шафі вже лежить 18 підготовлених сценаріїв фільмів голодоморної тематики, але оскільки він упевнений, що „за цієї влади фільми за ними не будуть поставлені через повну відсутність фінансування”, більше за цю справу він братися не буде. На жаль, у Луганську режисерів такого рівня, як Юрій Ілленко, немає, тому в мене виникла ідея запропонувати підготувати сценарій людині, яку я знала як обдарованого журналіста й українця за духом, для кого тема Голодомору була небайдужою. Олександр Крамаренко погодився не відразу, бо ніколи сценаріїв не писав. Спочатку він глибоко, за науковими джерелами, опрацював тему Голодомору, підготував цикл статей аналітичного змісту для центральної преси — газет „День”, „Україна молода”, „Слово Просвіти”, „Сільські вісті”, журналу „Універсум”, а також для польського часопису „Nowa Ukraina”, став переможцем Другого всеукраїнського конкурсу для журналістів з тематики Голодомору 1932-1933 років, який проводив 2008 року Фонд „Україна 3000”, кілька разів переглянув зроблені мною упродовж кількох останніх років відеозаписи свідчень очевидців

Голодомору майже з 200 сіл Луганщини), разом з ним ми розписали всі мізансцени фільму.

А оскільки ми ще не знайшли режисера монтажу (серед наших знайомих таких не було), то погодились на пропозицію тодішнього начальника управління у справах преси та інформації ЛОДА Вадима Железного (який тоді курував усю інформаційну роботу з питань відзначення роковин Голодомору в області) запросити для цього, за його словами, „кращого режисера” з державного телеканалу ЛОТ Олександра Шкуратова. Так ми і зробили.

За ті гроші, що надав Заблоцький, ми з Крамаренком двічі, а потім обидва режисери їздили до столиці працювати в Центральний архів кінофонофотодокументів імені Пшеничного добирати документальний відеоряд, Шкуратов працював із диктором і комп'ютерним графіком, робив дозйомки для фільму, звітуючи кожного разі мені як продюсерові й авторові сценарію. Але в жовтні 2008 р. Заблоцький і Железний перехопили без нашого відома Шкуратова, забрали в нього напівготовий фільм і на мою вимогу не віддавали цей фільм нам. Запідозривши щось недобре, я настійно звернулася до Заблоцького (він вирішує всі ідеологічні питання в обладміністрації) віддати нам фільм, до завершення роботи над яким, як відомо, крім автора сценарію та продюсера, ніхто не має права робити його правку. Заблоцький відповів, що фільм у такому вигляді, як він є, не влаштовує адміністрацію і тому потребує доопрацювання.

Я стала вимагати в них фільм і сказала, що збираюся того ж дня їхати до Києва і представити його в Інституті національної пам'яті, щоб фахові історики оцінили фільм і самі зробили висновок щодо його ідейної та художньої вартості.

Тоді Заблоцький оперативно скликає так звану художню раду, до складу якої ввійшли в основному чиновники адміністрації, далекі від теми Голодомору, а також директор обласного державного архіву і два місцеві історики. Переглянувши фільм, усі присутні стали його одностайно критикувати. Зокрема робили зауваження щодо невизначеності жанру фільму, щодо того, що автор сценарію ніякий не журналіст (а насправді О. Крамаренко, випускник журфаку МГУ, за публікації з теми Голодомору був рекомендований Інститутом національної пам'яті до звання Заслуженого журналіста і нещодавно отримав це звання), щодо того, що не можна у фільмі погано говорити про Росію (наші ж свідки у фільмі, як один, кажуть про те, що в сусідніх із ними російських селах голоду не було), не можна критикувати місцеву владу (яка не хоче перейменувати вулиці, названі іменами тих, хто причетний до організації Голодомору), не треба у фільмі показувати пуб-лікації з місцевої преси, які досі заперечують геноцидний характер Голодомору, не треба ображати й тих, хто є нащадками організаторів і виконавців Голодомору, не можна у фільмі цитувати публіциста з діаспори Павла Штепу... Натомість треба показати, яку „велику” роботу проведено в Луганській області з увічнення пам'яті жертв Голодомору, скільки пам'ятних знаків поставлено, як сумлінно працюють студенти, архівісти з цього питання, якою живою є народна пам'ять про Голодомор...

Одним словом — треба повністю переробити фільм так, як того хочуть Заблоцький і Железний (при цьому високі луганські чиновники переконані в тому, що замовником фільму є обласна адміністрація, а не Президент, як уважаємо ми, і що цей замовник має право „редагувати” фільм на свій розсуд).

Я змушена була зробити офіційну заяву про те, що руками цих осіб, по суті, здійснюється неприхована цензура, і вона нічим не краща за цензуру радянських часів, і

попередила: якщо фільм без нашого відома буде хоч на йоту змінений, то ми з Крамаренком знімаємо свої прізвища з титрів, а його творцями хай будуть пп. Заблоцький і Железний.

Нарешті (після мого звернення до Секретаріату Президента) диск із майже готовим фільмом мені віддали, але ми вже не хотіли його доопрацьовувати, щоб не бути залежними ні від Заблоцького, ні від Железного, а відтак від ЛОДА.

У відчаї від того, що наша попередня кількарічна нелегка робота може піти нанівець і наш фільм так і не буде створений, я вирішила написати своїм друзям у Канаду. Вони швидко відгукнулися і фінансово підтримали нас (це зробили Харитативна фундація „Будучність” із Торонто і Фонд Юрія Скрипчинського „Пам'ять народна не кане в забуття”). Тепер уже ми самотужки знайшли фахівця, це був луганець Ігор Кашуба, який за кілька днів зробив усе, щоб фільм за нашим сценарієм був підготовлений до річниці Голодомору.

У переддень 75-х роковин нам удалося переслати Інтернетом у Канаду наш фільм, і наступного дня ми вже отримали відгук від українців із Торонто: вони повідомили, що фільм „Закляття безпам'ятства” викликав у них фурор, і додали, що він найкращий з усіх фільмів про Голодомор, які їм удалося переглянути.

За час, що минув відтоді, ми отримали позитивні відгуки на наш фільм від Центрального архіву СБУ, від Українського інституту національної пам'яті, від Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Завдяки моїм добрим львівським друзям — доцентіві ЛНУ Михайлові Чернопискому та артистові Святославові Максимчуку — наш фільм було показано на львівському, івано-франківському та тернопільському обласних телеканалах. Із цих областей тепер нам телефонують із проханням надати тамтешнім музеям і навчальним закладам диск із фільмом „Закляття безпам'ятства”. А 25 грудня 2009 року цей фільм з успіхом демонструвався на зборах НТШ у Львові.

Зроблю одне пояснення: у нас на Луганщині не тільки по лінії місцевих рад, а й по лінії президентської вертикалі — у структурах, які перебували в безпосередньому підпорядкуванні Президентіві Ющенку, майже всі можновладці були членами Партії регіонів. Про те, як ця політична сила ставиться до Голодомору та інших українських національних питань, думаю, не треба говорити. І всі три луганські обласні телеканали теж у руках членів цієї партії. Навіть державний, який нібито підпорядкований Національній телерадіокомпанії. Упродовж останніх, як і попередніх, президентських перегонів він з успіхом зомбував місцевих мешканців, які знову готові були голосувати „хоч і за судимого, зате за свого”.

Підбадьорені хорошим відгуком із діаспори, ми вирішили ще в листопаді 2008 року запропонувати свій фільм хоча б одному луганському телеканалу, утім, не сподіваючись на позитивний результат. Порадившись зі знайомими журналістами, я пішла тоді до генерального директора каналу „ІРТА” Володимира Ткаченка і звернулась до нього з проханням показати фільм. Переглянувши його разом зі мною, він сказав, що обов'язково покаже „Закляття безпам'ятства” в День пам'яті жертв Голодомору. І зробив те, що пообіцяв.

Обидві частини фільму були в ефірі, щоправда, без анонсу і заявки у про-грамі, тому його подивилось небагато людей. Але наступного дня я сама чула на вулиці обговорення нашого фільму пересічними людьми. Одна мешканка Луганська казала другій, що цей фільм кардинально змінив її уявлення про тих, кого вона все життя вважала героями (Косіор, Якір, Ворошилов) — вони виявились, за її означенням, „покидьками”. А один

чоловік доводив другому, що саме цей фільм його переконав у тому, що Голодомор був таки й на Луганщині, а не тільки, як він сказав, „на Україні”. Так що навіть без анонсу наш фільм мав хороший резонанс у луганців.

Коли я забирила диск із фільмом у В. Ткаченка, він зауважив, що під час його показу телефон у нього не замовкав: вище керівництво області (очевидно, що з ЛОДА та облради) настійно вимагало негайно припинити показ фільму. На честь Ткаченка, він цього не зробив, виявивши тим самим (із ризиком для себе та своєї кар'єри) свою громадянську позицію.

Зрозуміло, що фільми створюють для того, щоб їх дивились люди. І минулої осені я знову вирішила запропонувати його всім трьом місцевим телеканалам. І від керівництва всіх трьох тепер я отримала категоричну відмову. На одному з них, на ЛКТ, додали, що цей фільм вони зможуть показати лише в якості політичної реклами, а саме — за гроші (10 грн. за 1 секунду, а саме — за 42 тис. грн. за весь фільм). І порекомендували, де мені можна знайти гроші — попросити в „Нашої України” або у ВО „Свобода”, бо „цим партіям потрібна тема Голодомору”. Зрозуміло, що керівники місцевих телеканалів бояться того, що потенційний електорат Партії регіонів, дізнаючись історичну правду, яку від нього старанно приховують місцеві ЗМІ, прозріватиме і не голосуватиме за цю політичну силу.

Минув День пам'яті-2009, проте ні нашого документального фільму, ні інших передач про Голодомор луганські обласні телеканали так і не показали. А ЛОДА, як це й належить робити чиновникам ще з радянських часів, звітує Президентові про свої „успіхи” в цій царині (доповідачем у цих звітах є той самий головний обласний ідеолог В. Заблоцький). Так, на сайті ЛОДА можна прочитати, що станом на листопад 2008-го року над установленням імен жертв Голодомору в області працювало (!) понад 400 пошукових груп, установлено 280 пам'ятних знаків, проведено понад 33000 культурних, наукових і просвітницьких заходів, присвячених подіям Голодомору. Було організовано понад 2500 виставок архівних документів, фотоматеріалів та творів мистецтва й літератури, які відображають голодні роки, у цих заходах протягом двох років узяло участь більше 500000 мешканців області; лише у 2008 р. обласних ЗМІ опубліковано більше 600 матеріалів з тематики Голодомору.

Прекрасні звіти, але які ж вони далекі від реалій! Нещодавно я розповіла про ці цифри одному краєзнавцеві з сільського району Луганщини. Він лишень гірко усміхнувся від таких приписок, яким би позаздрили навіть радянські компартійні функціонери. А зважаючи на те, що об'єктивність цих звітів не перевіряється ніким із Києва, думаю, що з успіхом можна в них ставити не тільки цифри з п'ятьма, а й десятьма нулями. Але, мабуть, завдяки саме таким звітам Луганська область увійшла до п'ятірки регіонів, де роботі з дослідження Голодомору приділяється максимальна увага. А в одному з місцевих ЗМІ повідомлялося, що добре поставлена робота в цьому напрямку голови ЛОДА О.Антипова дала підстави Президентові В. Ющенку присвоїти цьому „регіоналові” 2007 року звання чиновника першого рангу.

Реальна ж дослідницька робота місцевих членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні керівництву ЛОДА вже непотрібна — її вже використали в якості попередніх звітів Президентові. Тож, усупереч „підтримці” ЛОДА (а насправді — її перешкодам), я як продюсер вирішила спробувати самотужки зробити офіційну презентацію фільму „Закляття безпам'ятства”. УНІАН на моє прохання розіслав оголошення про цей захід місцевим та центральним ЗМІ, ми самі знайшли кінозал на 200 людей, наші друзі-патріоти допомогли оплатити його оренду, ми запросили на перегляд наших знайомих, студентів

історичних і філологічних факультетів луганських вишів, старшокласників.

25 листопада 2009 року така презентація в Луганську відбулася. Фільм по-дивилося тоді приблизно 250 осіб. Не всім вистачило в залі місця, тому багато людей стояло. Але ніхто до самого кінця фільму із зали не вийшов, хоча ніхто нікого за руку не тримав. Була повна тиша. Навіть під час обговорення фільму зала була повна. Без зайвої скромності скажу, що фільм уразив глядачів, для багатьох присутніх, за їхніми словами, він був шоком, бо розповів про те, чого вони ніколи не чули й не бачили. Дехто навіть плакав. Для нас як авторів це був справжній успіх! Але з 50-ти запрошених на захід ЗМІ присутніми були лише вісім — три телеканали і п'ять місцевих газет, інші ж його просто проігнорували. Цікаво, що присутня на презентації фільму кореспондент студентської газети університету, в якому я працюю, написавши про цей захід замітку, отримала від редактора схвалення підготовленого нею матеріалу, а трохи згодом — повідомлення про те, що цей матеріал не буде надруковано з якихось „політичних” мотивів.

Кореспонденти ще двох нібито демократичних місцевих газет, відвідавши презентацію, або не схотіли, або їм просто не дали надрукувати повідомлення про відвіданий захід.

А луганська влада, за „добрими” радянськими традиціями, організувала цькування авторів фільму як аморальних людей: місцеві продажні журналісти підготували в обласній пресі дві замовні статті про особисте життя подружжя Крамаренка та Магрицької, і ці статті були надруковані саме в день презентації; а ще два теж явно замовних, але анонімних матеріали, в яких паплюжили й висміювали авторів як невігласів, що створили фільм, далекий від історичної правди, з'явилися на провладних сайтах відразу ж після перегляду й обговорення його в адміністрації на „художній раді”.

На жаль, досі поодинокі подвижники (до яких ми справедливо відносимо й себе), взявши на себе, по суті, вантаж державотворчої праці, розблоковуючи антиукраїнську інформаційну облогу області, створену місцевою владою, отримують від цієї влади лише обструкцію, приниження й дискредитацію. І як тут не згадати слова Олега Черногуза про те, що в „нашій державі (у владних структурах, які уособлюють цю державу на місцях. — І.М.) найбільшим ворогом вважають того, хто не на словах, а на ділі любить рідну землю, свій народ. Саме такий у нас — найбільш осуджений, спаскуджений, обпльований і принижений”.

І, як показує життя, цим особистостям доводиться витратити чимало часу, сил та інтелектуальної енергії не на таку потрібну для Української держави просвітницьку роботу серед своїх співгромадян, а на малопродуктивну й небезпечну для них самих боротьбу з антиукраїнською владою, яка заважає цю роботу здійснювати.

Тож було б добре, щоб хоча б на загальноукраїнському рівні праця цих подвижників-пасіонаріїв була об'єктивно висвітлена й поцінована.

Уже багато створено фільмів про Голодомор — і художніх, і документальних, і, як у нашому випадку, документально-публіцистичних. І це дуже добре. Але ці фільми мало хто з наших співвітчизників дивився. Украй рідко фільми з цієї тематики показують і по центральному телебаченню. А було б непогано, якби во-ни доходили до широкого глядача! На мою думку, настав час організувати на державному рівні конкурс на кращий документальний чи документально-публіцистичний фільм про найбільшу українську трагедію — Голодомор 1932-1933 року.

Сподіваюся, що наведений приклад із нашим фільмом допоможе знайти відповідь на питання, чому ж за роки президентства В. Ющенка не відбулося суттєвих змін у сприйнятті нашими співвітчизниками, зокрема на сході, питань, пов'язаних з історичним

минулим, чому слова Українського Президента про нашу національну трагедію часто, на жаль, зависали в повітрі.

Чесна людина погодиться з тим, що Віктор Андрійович видавав у галузі гуманітарної політики правильні укази, але проблема в тому, що на Луганщині (та й не тільки) їх і не думали виконувати. А якби ще на початку його каденції було створено дієвий державний орган, який би контролював виконання цих указів, то, напевно, регіональні керманічі не поводитися б у цій сфері так свавільно (очевидно, саме так вони розуміють поняття „свобода” та „демократія”). А пам'ятаєте, якої величезної ваги надавав подібним інституціям класик більшовизму В. Ленін, коли говорив: „Доверяй, но проверяй фактическое исполнение дела. В этом, еще раз в этом и только в этом гвоздь всей нашей политики!”?

А ще в цьому контексті було б доречно пригадати заяви кандидата в президенти Віктора Януковича про те, що він ні з ким не буде ділитися владою в разі своєї перемоги на виборах...

А тим часом партія, яка під час президентства В. Ющенко узурпувала владу на Луганщині, фактично створила собі „державу в державі”. Тут в усіх гуманітарних сферах активно діє розроблена обласною радою програма виховання молоді „Патріот Луганщини” обсягом фінансування 5 млн. 2030 грн., у якій є місце і для вшанування воїнів-інтернаціоналістів („афганців”), і ветеранів Великої вітчизняної війни, і членів „Молодої гвардії”, і „героїв-стаханівців”, і для поклоніння постколоніальним пам'ятникам, зате немає місця для правдивої української історії.

Голова Луганської облради (100 із 120 депутатів якої є членами ПР, а голова ЛОДА Антіпов та його заступник Заблоцький теж депутати цієї ради) В. Голенко (він же — голова т. зв. Гуманітарної українсько-російської ради) постійно наголошує на „неприпустимості розпалювання політичної істерії навколо теми Голодомору як геноциду українського народу”, а офіційна Україна, на його думку, „впроваджує ідеологію агресивного українського націоналізму”, нав'язуючи нашим землякам „думку Галичини”.

А в листопаді 2008 року на запрошення Луганської облради до Луганська приїхав високоповажний гість — В. Черномирдін і привіз подарунок для луганських п'ятикласників — 9 тисяч примірників підручника „Страноведение. Путешествие по Руси и России во времени, пространстве и языке”. За словами високого іноземного гостя, цей підручник є альтернативою українським підручникам, у яких переписана історія. Подаровані підручники вже поширені по школах області, а президент Української академії русистики О. Олійник пообіцяв, що подібні підручники будуть створені й для учнів інших класів шкіл Луганщини, а не лише для п'ятикласників.

А от В. Железний, який 7 років пропрацював головою інформаційного відомства ЛОДА і якого минулого літа звільнили з цієї посади, нещодавно зробив публічну заяву в Києві (бо в Луганську цю його заяву ніхто б не оприлюднив) про те, що Партія регіонів фактично реанімувала на Луганщині стару радянську систему управління і тотального контролю за масовою свідомістю населення. За його словами, сьогодні з місцевих бюджетів виділяються величезні кошти для формування громадської думки про те, що тільки ПР піклується про народ, а в усіх проблемах винний Київ. Комунальна періодика, на фінансування якої тільки 2009 року з місцевого бюджету виділено 7 млн. грн. (а це утричі більше, ніж на річне фінансування всього українського кінематографу. — І.М.), відкрито пропагує тільки цю „правильну” партію, водночас інші політичні сили, а також усі, хто має точку зору, яка не збігається з офіційною, не мають ніякої можливості її висловити ні на

сторінках місцевих газет, ні на телебаченні (а п. Железний знає напевно, про що говорить).

Не кращою в цілому є ситуація і в місцевій освіті. Нещодавно я запропонувала одному з директорів луганських шкіл (за фахом він історик, а в минулому, як він сам похвалився, працював першим секретарем райкому комсомолу) прочитати просвітницьку лекцію про Голодомор на Луганщині для його старшокласників. Після довгих умовлянь із мого боку директор школи дав на це дозвіл, але попередив, щоб я ні в якому разі не казала його учням, що Голодомор був геноцидом.

Учні луганських шкіл (як і студенти, які недавно закінчили школу), розповідають, що вчителі історії їх наставляють, щоб вони не звертали уваги на те, що написано в підручниках і про УПА, і про Голодомор, а більше слухали самих учителів (які говорять діаметрально протилежно).

Так і живе Луганщина — в полоні старих радянських міфів. Усі вісімнадцять незалежних для України років...